

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД І ПРОТОКОЛИ ДО НЕЇ

CONVENTION ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND THE PROTOCOL

Цебенко С.Б., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена аналізу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), а також Протоколів до неї у світлі сучасних подій у зв'язку із вторгненням Росії на територію суверенної та незалежної України.

Зазначено, що Конвенція є міжнародним документом, яка підлягає ратифікації кожною державою-учасницею Ради Європи, а за її невиконання передбачено санкції, в тому числі виключення з цієї міжнародної організації. Тому Росію, через масові порушення цієї державою-агресором прав і свобод людини, передбачених Конвенцією, була виключена з Ради Європи. Ці порушення відбуваються щоденно через війну на території України.

Вказано, що становлення і розвиток європейських стандартів з прав людини фактично розпочалось з прийняттям Конвенції. Адже цей міжнародний документ передбачив не тільки зміст і обсяг прав людини, але й механізм захисту цих прав і визначив коло суб'єктів звернення до Європейського суду з прав людини. Тому ці стандарти є не просто певною декларативною нормою, а є реальний дієвий механізм притягнення держави до відповідальності за порушення прав людини.

У статті проаналізовано низку Протоколів до Конвенції. Зокрема, Протокол № 15, відповідно до якого термін звернення до Європейського суду з прав людини скоротився. І з 1 лютого 2022 року становить чотири місяці з моменту прийняття остаточного рішення на національному рівні. Також проаналізовано протокол № 16 до Конвенції, яким передбачено можливість звернення до Європейського суду з прав вищих національних судових органів людини з проханням надати консультативний висновок.

Підведено підсумки, що Конвенція є основним документом Ради Європи, в якому містяться мінімальні стандарти в сфері дотримання прав людини, які держави-учасниці цієї регіональної міжнародної організації зобов'язані виконувати.

Ключові слова: права людини, Конвенція, ЄСПЛ, Протокол, Рада Європи.

The article is devoted to the analysis of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the Convention), as well as its Protocols in the light of current events in connection with Russia's invasion of the territory of sovereign and independent Ukraine.

It is noted that the Convention is an international document that is subject to ratification by each member state of the Council of Europe, and sanctions are provided for non-compliance, including exclusion from this international organization. Therefore, due to massive violations by this aggressor state of human rights and freedoms provided for by the Convention, Russia was excluded from the Council of Europe. These violations occur daily due to the war on the territory of Ukraine.

It is indicated that the formation and development of European human rights standards actually began with the adoption of the Convention. After all, this international document provided not only the content and scope of human rights, but also the mechanism of protection of these rights and defined the range of subjects of appeal to the European Court of Human Rights. Therefore, these standards are not just a certain declarative norm, but a real and effective mechanism for holding the state accountable for human rights violations.

The article analyzes a number of Protocols to the Convention. In particular, Protocol No. 15, according to which the term of appeal to the European Court of Human Rights was shortened. And from February 1, 2022 is four months from the moment of the final decision at the national level. Protocol No. 16 to the Convention, which provides for the possibility of applying to the European Court of Human Rights by higher national judicial bodies with a request to provide an advisory opinion, was also analyzed.

It is concluded that the Convention is the main document of the Council of Europe, which contains the minimum standards in the field of human rights, which the member states of this regional international organization are obliged to fulfill.

Key words: human rights, Convention, ECHR, Protocol, Council of Europe.

Після другої світової війни на європейському континенті у 1949 році була утворена міжнародна регіональна організація Рада Європи. Станом на сьогодні налічується 46 держав-учасниць цієї організації. Адже, у зв'язку із повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року, Росія припинила своє членство у цій організації 16 березня 2022 року.

Важливим документом, що визначає регіональні стандарти України в галузі прав та свобод людини є Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція або ЄКПЛ). Конвенцію було підписано 4 листопада 1950 року в Римі, вона набрала чинності у 1953 році. Україна ратифікувала цей документ 17 липня 1997 року, а вступила в юридичну силу після передачі ратифікаційних грамот Генеральному секретареві Ради Європи 11 вересня 1997 року [1].

Росія також мала ратифікованою ЄКПЛ. Проте 23 березня 2022 року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ або Суд) ухвалив Резолюцію про наслідки припинення членства Російської Федерації у Раді Європи у світлі статті 58 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. І, відповідно до цього

рішення, ЄСПЛ буде приймати та розглядати заяви проти Росії щодо порушень прав людини, передбачених ЄКПЛ до 16 вересня 2022 року [2].

Це має важливе значення, оскільки під час воєнних дій відбувається масові порушення прав людини, передбачені ЄКПЛ, зокрема право на життя, заборона катування, яка, до речі, мала б бути абсолютною і не застосовуватись за жодних обставин, право на справедливий суд, право власності та інші. І хоча ці порушення відбуваються на території України, проте відповідальність має нести держава-агресор.

Становлення і розвиток європейських стандартів з прав людини фактично розпочалось з прийняттям ЄКПЛ. Адже Конвенція передбачила не тільки зміст і обсяг прав людини, але й механізм захисту цих прав і визначила коло суб'єктів звернення до ЄСПЛ. Тому ці стандарти є не просто певною декларативною нормою, а є реальний дієвий механізм притягнення держави до відповідальності за порушення прав людини.

Професор Л. Луць розглядає стандарти Ради Європи з прав людини як принципи і норми, що містять єдині європейські правові вимоги до держав-учасниць та зафік-

совані в основних джерелах права Ради Європи, зокрема в ЄКПЛ, стандарт якої охоплює як норми самої Конвенції та протоколів до неї, так і рішення ЄСПЛ [3, с. 223]. Варто звернути увагу і на те, що у цей стандарт необхідно включити і рішення Європейської комісії з прав людини. Адже теперішній ЄСПЛ є правонаступником як цієї Комісії так і Суду, які діяли до кінця жовтня 1998 року, поки не набрав чинності Протокол № 11 до ЄКПЛ. Це також впливає зі ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року [4].

ЄКПЛ стала першим міжнародним правозахисним документом, що спрямований на захист широкого спектру громадянських і політичних свобод. Найбільш революційним положенням Конвенції стало закріплення норми щодо контролю з боку Європейського суду з прав людини у випадках, коли ініціатором процесу є окрема особа, а не держава. ЄКПЛ встановив певний стандарт у сфері прав і свобод людини, який ці держави-учасниці Конвенції зобов'язані гарантувати.

ЄКПЛ складається з Преамбули і 59 ст., з яких: ст. 1 «Зобов'язання додержувати поваги до прав людини», Розділу 1 «Права і свободи», що включає 17 статей, Розділу 2 «Європейський суд з прав людини», що включає 32 статті, Розділу 3 «Інші положення», що включає 8 статей.

У Преамбулі зазначено чому держави-учасниці вирішили прийняти цю Конвенцію і з якою метою вони це роблять – задля досягнення тіснішого єднання між державами-учасницями та забезпечення і розвитку прав людини та основоположних свобод [5].

Стаття 1 ЄКПЛ «Зобов'язання додержувати поваги до прав людини», винесена за межі Розділу 1 і відповідно до неї «Високі Договірні Сторони гарантують кожному хто, перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в Розділі 1 цієї Конвенції». Відповідно до ЄКПЛ учасниками Конвенції можуть бути лише держави, оскільки саме вони є членами Ради Європи. Проте, п. 2. ст. 59 ЄКПЛ (в редакції Протоколу № 14) передбачає можливість приєднання Європейського Союзу (далі – ЄС) до Конвенції [5]. Тобто, ЄС міг би стати 47 договірною стороною Конвенції. Це не суперечить внутрішнім документам цієї організації, оскільки у Протоколі № 8 щодо ч. 2 ст. 6 Договору про ЄС про приєднання ЄС до ЄКПЛ вказується на можливість участі ЄС у контрольних органах ЄКПЛ. Відповідачами, відповідно до цього акту могли б бути держави-члени ЄС або сама ж ЄС [6, с. 151-161].

Приєднання ЄС до ЄКПЛ, на думку доктора, професора Регенсбурзького університету Р. Арнольда, надасть завершеного вигляду системі захисту прав людини і громадянина в ЄС. Насправді, таке приєднання не повинно було б порушувати компетенцію і природу ЄС і Європейського суду з прав людини. Як підкреслюють вчені, взаємодія між установами повинна ґрунтуватися не на суверенитеті, а на діалозі і взаємодії між державами [7, с. 29-30]. Але, все ж ЄС, як організація, свідомо не хоче приєднуватись і ставати офіційно стороною ЄКПЛ. Адже таке приєднання буде означати обов'язковість Конвенції для самої організації – ЄС, всіх її інституцій, органів та посадових осіб.

Зі статті 1 ЄКПЛ також випливає те, що держави, котрі ратифікували Конвенцію, взяли на себе зобов'язання забезпечити певні права і свободи кожному, що означає визнання, дотримання, забезпечення реалізації і ефективний захист відповідних прав та свобод. Однак термін «кожен» включає не лише фізичних осіб, незалежно від статі, раси, віку чи будь якої іншої ознаки за якими забороняється дискримінація, але «кожен» також включає неурядові організації [8, с. 22-24].

Звісно, Конвенція гарантує лише ті права, які закріплені в Розділі 1 «Права та свободи», а саме: право на життя, заборона катувань, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на

повагу до приватного та сімейного життя, свобода думки, совісті і релігії, свобода вираження поглядів та інші [5].

Проте цей каталог прав, що гарантуються ЄКПЛ, був суттєво розширений за допомогою протоколів до Конвенції. Протоколи є невід'ємною її частиною, проте потребують окремої ратифікації державами. Тому для кожної держави каталог прав та свобод доповнюється певними правами та свободами [8, с.22-24].

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод за весь час існування була доповнена 16 протоколами, котрі є невід'ємною її частиною. Протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 14 стосуються організації діяльності Суду і процедури розгляду заяв. Протоколи № 2, 3, 5, 8, 9, 10 втратили юридичну силу з набуттям чинності Протоколу № 11. Протоколи №1, 4, 6, 7, 12 і 13 розширюють каталог прав та свобод, що гарантуються Конвенцією [8, с. 28].

Перший Протокол до Конвенції підписаний 20 березня 1952 року в Парижі; діє в редакції Протоколу № 11. Цим протокол розширений каталог гарантованих прав, а саме: ст. 1 – право власності; ст. 2 – право на освіту; ст. 3 – право на вільні вибори [9].

Протокол № 4 підписаний 16 вересня 1963 року в Страсбурзі і діє в редакції Протоколу № 11. Цей Протокол передбачає захист таких прав: ст. 1 – заборона ув'язнення за борги; ст. 2 – свобода пересування; ст. 3 – заборона вислання громадянина; ст. 4 – заборона колективного вислання іноземців [10].

Протокол № 6 підписаний 28 квітня 1983 року в Страсбурзі, діє в редакції Протоколу № 11. Він встановлює заборону на застосування смертної кари державами-учасницями Конвенції за винятком, коли є війна чи існує неминуча загроза війни [11]. Через це був прийнятий ще один Протокол, це Протокол № 13, який встановлює загальну заборону на смертну кару не залежно від того чи є воєнні дії на території держави чи нема, тобто жодних виключень вже не має. Протокол набув чинності 1 липня 2003 року [12].

Протокол № 7 підписано 22 листопада 1984 року у Страсбурзі. Він діє в редакції Протоколу № 11. Протокол передбачає процедурні гарантії, які стосуються вислання іноземців (ст.1), гарантує право на оскарження вироків у кримінальних справах (ст. 2), відшкодування у разі судової помилки (ст. 3), право не бути притягнутим до суду або покараним двічі (ст. 4); рівноправність кожного з подружжя (ст. 5) [8, с. 29].

Зміна в організації контрольного механізму захисту прав людини відбулась 1 листопада 1998 року відповідно до Протоколу № 11 «Про реорганізацію контрольного механізму, створеного відповідно до Конвенції», який було підписано 11 травня 1994 року в Страсбурзі. На виконання цього Протоколу було ліквідовано Комісію з прав людини та створено Європейський суд з прав людини на постійній основі [13]. У зв'язку з цим були внесені зміни і в Розділ 2 ЄКПЛ «Європейський суд з прав людини». Основними функціями Суду є: розглядати індивідуальні та міждержавні заяви; тлумачити і застосовувати положення Конвенції та Протоколів до неї до обставин розглядуваних скарг; готувати консультативні висновки на запит Комітету Міністрів Ради Європи чи вищих судових установ держав-учасниць Ради Європи. Якби ЄС стала стороною Конвенції, то, відповідно Суд ЄС також мав би можливість звертатись до ЄСПЛ про надання таких консультативних висновків, проте це питання на разі відкладено, оскільки більшої співпраці цих двох організацій на даний момент не спостерігається [5].

Протокол № 12 до Конвенції, підписаний 4 листопада 2000 року в Римі, і набув чинності 1 квітня 2005 року. Цей Протокол закріплює загальну заборону дискримінації, тобто перелік ознак, за якими забороняється дискримінація є невичерпним і стосується всіх прав, які гарантуються ЄКПЛ та Протоколами до Конвенції [14].

Протокол № 14 до Конвенції «Про посилення контрольної функції Конвенції» підписаний 13 травня 2004 року в Страсбурзі. Протокол набув чинності 1 червня 2010 року. Цей Протокол змінив вимоги до заяв і процедури розгляду справ, зокрема можливість суддею одноособово приймати рішення щодо прийнятності заяви. Протоколом № 14 було запроваджено необхідність завдання істотної шкоди заявникові як обов'язковою вимогою до заяви [15], проте цей критерій був вилучений на підставі Протоколу № 15 до Конвенції, який було прийнято Радою Європи 24 травня 2013 року. Україна ратифікувала цей Протокол Законом № 2156-VIII від 05 жовтня 2017 року [16]. Цей протокол набув чинності 1 серпня 2021 року і серед основних нововведень, які мають суттєве значення є те, що з 1 лютого 2022 року термін звернення до ЄСПЛ становить 4 місяці з моменту прийняття остаточного рішення на національному рівні. Крім того, відповідно до Протоколу № 15 до ЄКПЛ, сторони не можуть заперечувати проти делегування розгляду справи Великій палаті ЄСПЛ, а вік кандидатів у судді ЄСПЛ має бути не більше 65 років.

Також є ще Протокол № 16 до Конвенції, який було прийнято 2 жовтня 2013 року. Україна ратифікувала цей Протокол Законом № 2156-VIII від 05 жовтня 2017 року. Протокол набув чинності 01 серпня 2018 року [17]. Президент ЄСПЛ Гвідо Раймонді відзначив, що Протокол є знаковою подією в історії ЄСПЛ та важливим кроком вперед у захисті прав

людині в Європі. Цей Протокол передбачив можливість найвищим судовим установам країни звертатися до ЄСПЛ щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї. В Україні це може зробити Велика Палата Верховного Суду. За результатами розгляду запиту ЄСПЛ складає вмотивований консультативний висновок, який надсилається до національного суду (який звертався із запитом) та уряду країни. Проте ці консультативні висновки не мають обов'язкової сили для національного судової установи, яка звернулася до ЄСПЛ, тому вирішення питання чи враховувати такий висновок чи ні віддається на розсуд цього суду. Проте такі консультативні висновки також є частиною судової практики ЄСПЛ [18].

Отже, ЄКПЛ є основним документом Ради Європи, в якому містяться мінімальні стандарти в сфері дотримання прав людини, які держави-учасниці цієї регіональної міжнародної організації зобов'язані виконувати. Особливістю міжнародних договорів є те, що держави самостійно беруть на себе такі зобов'язання, а міжнародна організація здійснює моніторинг та встановлює механізми захисту прав людини. Проте держава також має визнати юрисдикцію міжнародних органів на своїй території і зобов'язатись виконувати їх рішення. У разі невиконання взятих на себе зобов'язань є механізм притягнення держави-учасниці до відповідальності, наслідком якого може бути виключення з Ради Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.08.2022).
2. Plenary Court adopts a Resolution on the consequences of Russia's cessation of membership to the Council of Europe ECHR 099 (2022) 23.03.2022. *База даних практики Європейського суду з прав людини HUDOC* / Європейський суд з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-7292928-9939876%22%5D%7D> (дата звернення: 20.08.2022).
3. Луць Л. А. Сучасні правові системи світу : навч. Посіб. Львів : юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. С.223.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 05.08.2022).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. № 215.
6. Фалалеева Л.Г. Приєднання Європейського Союзу до Конвенції з прав людини: правова позиція Суду. Судова апеляція. 2017. № 3 (48). С.151-161.
7. Мукан Б. Правові засади діяльності інституту уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини як елемент асоціації між Україною та Європейським Союзом. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3 (38). С. 25-32. С.29-30.
8. Дудаш Т.І. Практика Європейського Суду з прав людини: навч.-практ. посібник. К. : Алерта, 368 с.
9. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 20.03.1952 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 16.08.2022).
10. Протокол №4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї: міжнар. док. від 16.09.1963 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059 (дата звернення: 16.08.2022).
11. Протокол №6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: міжнар. док. від 28.04.1983 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802 (дата звернення: 16.08.2022).
12. Протокол №13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин: міжнар. док. від 03.05.2002 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180 (дата звернення: 16.08.2022).
13. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини: міжнар. док. від 11.05.1994 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_536#Text (дата звернення: 16.08.2022).
14. Протокол №12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.2000 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537 (дата звернення: 16.08.2022).
15. Протокол №14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який змінює контрольну систему Конвенції: міжнар. док. від 13.05.2004 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_527 (дата звернення: 16.08.2022).
16. Протокол №15 про внесення змін до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 24.06.2013 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-13 (дата звернення: 16.08.2022).
17. Протокол №16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 02.10.2013 р. / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (дата звернення: 16.08.2022).
18. Чабан В. Протокол №16 в дії: ключові положення та значення для українського судочинства. Юридична газета online. 01 серпня 2018 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protokol-16-v-diyi-klyuchovi-polozhennya-ta-znachennya-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva.html> (дата звернення 11.08.2022 р.).